

Anila Omari

**Një sprovë klasifikimi të italianizmave të shqipes
së vjetër (shek. XVI-XVII): huazime popullore
dhe huazime librore**

Përmbledhje

Artikulli analizon korpusin e italianizmave të shqipes së teksteve të vjetra, të përpunuar në kuadrin e projektit DPEWA të Universitetit Ludwig-Maximilian të Mynihut, nga këndvështrimi i mënyrës së transmetimit të tyre në gjuhën shqipe. Për këtë qëllim janë përcaktuar disa kritere për dallimin e huazimeve të marra në rrugë librore dhe huazimeve të hyra nëpërmjet gjuhës së folur, kryesisht si huazime kulturore përmes kontakteve gjuhësore. Si huazime librore apo diturore (savante) në radhë të parë janë klasifikuar fjalët e marra drejtpërdrejt nga tekstet italiane që autorët e vjetër kishin si model përkthimi, shpesh herë për nevoja të çastit dhe të mbetura pa vazhdimësi në hapësirë dhe kohë. Huazimet diturore dallohen edhe nga përmbajtja semantike e tyre, si fjalë të leksikut abstrakt ose fetar. Fjalët e karakterit libror mund të dallohen edhe nga grafia që pasqyron tipare fonetike italiane në tekstet e vjetra. Përkundrazi, huazimet e tipit popullor, sidomos ato më të vjetrat, kanë karakteristika fonetike e leksikore veneciane, janë me përhapje relativisht të gjerë në gjuhë, kanë pësuar ndryshime fonologjike e semantike në krahasim me modelin e gjuhës dhënëse, karakterizohen nga prania e varianteve fonologjike e morfologjike në hapësirë e në kohë dhe nga një derivacion i pasur.

Në përfundim të kësaj analize, rezulton një raport i tillë mes dy kategorive: nga një numër i përgjithshëm prej 950 italianizmash, 232 përcaktohen si huazime popullore dhe 718 të tjerat janë huazime diturore, fjalë librash, shumë prej të cilave janë përdorur vetëm një herë për nevoja të tekstit, ndërsa shumë të tjera mbetën me përdorim të kufizuar në shqipen e vjetër.

Fjalë kyçe: *italianizmat e shqipes së vjetër, huazime librore/savante, huazime popullore, kritere klasifikimi, huazime të përsëritura, huazime dyfishe*

Hyrje

Në shtresëzimin e leksikut me prejardhje nga gjuhët e tjera në gjuhën shqipe, huazimet italiane përbëjnë shtresën më të pasur. Gustav Meyeri në të dhënat e tij statistikore për prejardhjen e leksikut të shqipes të analizuar etimologjikisht prej tij, rendiste në vend të parë nga sasia huazimet romane, pa dalluar mes latinizmave e italianizmave, që arrinin në 1420 njësi, në një total prej 5149 lemashe. Në monografinë më të re mbi italianizmat e shqipes, jepet një shifër totale prej 5926 huazimesh (Dashi 2013: 15), të cilat përbëjnë numrin më të madh të huazimeve italiane të regjistruara deri më sot, duke përfshirë regjistrimet diakronike, që nga teksti më i vjetër shqip, i vitit 1555, dhe ato sinkronike deri te prurjet e fundit mediatike të paregjistruara në fjalorë, madje edhe fjalë zhargoni.

Nëse deri në fillim të viteve '90 studimi sistematik i italianizmave të shqipes nuk kishte përparuar që nga monografia e Robert Helbigut e vitit 1903, pas gjase edhe për arsye të purizmit gjuhësor që ishte i pranishëm në gjuhësinë shqiptare të periudhës së pasluftës, pas kësaj periudhe shihet një ringjallje e interesit edhe për këtë shtresë të rëndësishme të leksikut të shqipes. Serinë e studimeve monografike në këtë fushë e hapën gjuhëtarët shqiptarë, duke filluar nga Kristina Jorgaqi, me disertacionin e saj mbi italianizmat e shqipes (Jorgaqi 1995c), të botuar në formë artikujsh në revistën Studime Filologjike (1992-1998) e në revista të huaja (Jorgaqi 1995a; 1995b; 1996; 1997a; 1997b; 1998; 2000), për të vijuar me disertacionin e Genc Lafes, botuar në dy numra të revistës Ponto-Baltica (Lafe 1998/9; 2000), subjekt të cilit ai i është rikthyer edhe më vonë me studime më të thelluara për çështje të veçanta të dallimit të italianizmave (Lafe 2018; 2020) dhe së fundi me disertacionin e përmendur të Brunilda Dashit, botuar në vitin 2013 nga Universiteti La Sapienza. Këto studime, së bashku me artikuj të ndryshëm të përqendruar në aspekte të veçanta të marrëdhënieve mes dy gjuhëve (Landi 1991; 1992; Vicario 1992/3; Di Giovine 2008 etj.) mund të themi se e kanë kompletuar trajtimin e problematikës së këtyre marrëdhënieve. Nuk ka munguar edhe vëmendja e posaçme mbi italianizmat e shqipes së vjetër, shekujt XVI-XVII, me studimin themelvënës të Kristina Jorgaqit (Jorgaqi 2001), mbështetur në leksikun e teksteve të autorëve të arealit verior katolik, nxjerrë e përpunuar nga Kolë Ashta dhe në konkordancat e veprave të Budit nga Gunnar Svane. Italianizmat e Da Lecces, fjalori i të cilit doli në dritë vetëm në vitin 2009, u shqyrtuan nga Brunilda Dashi në një artikull të vitit 2016 (Dashi 2016).

Vitet e fundit në studimet diakronike të shqipes janë bërë përpertime të mëdha jo vetëm si pasojë e zhvillimit të vetë metodës historike-krahasuese të zbatuar edhe në fushën e shqipes, por edhe falë përsosjes së teknologjisë elektronike dhe komunikimit virtual. Botimi kritik-ekdotik i trashëgimisë së shkruar shqipe tashmë përbën një cikël thuajse të mbyllur (khs. Demiraj &

Omari 2022: 131) dhe tekstet e vjetra të botuara në dekadat e fundit janë pajisur me konkordanca elektronike të lematizuara¹, gjë që mundësoi edhe ndërmarrjen e projektit DPEWA të Universitetit LMU të Mynihut². Në këtë fjalor i kushtohet vëmendje edhe përhapjes gjeografike të fjalës në dialektet e shqipes, gjë që ndihmon në saktësimin e prejardhjes së një romanizmi. Pasqyrimi i përhapjes dialektore të lemave mbështetet në studimet etimologjike të Çabejt (Çabej SE I-VII) dhe Topallit (Topalli FEGJSH), por është nevojitur kërkim plotësues për shumë lema për të cilat nuk ka të dhëna të sakta për burimin e përhapjes së tyre. Gjithashtu në këtë fjalor bëhen përpjekje edhe për të përcaktuar rrugën e depërtimit të një huazimi.

Interneti ofron lehtësi të tjera për kërkim, duke vënë në dispozicion të studiuesve gjithmonë e më shumë materiale e fjalorë. Përveç fjalorit të Boerios për venecianizmat, që ishte ndoshta i vetmi në dispozicion për studiuesit deri para disa dekadash, tani ka një numër fjalorësh dialektorë të italishtes online dhe sidomos fjalori TLIO - Tesoro della Lingua Italiana delle Origini, një fjalor historik i italishtes së vjetër që mbledh dhe analizon tekste të shkruara deri në shekullin XIV. Përmes këtyre fjalorëve, po edhe veprave italisht të shekujve XVI e XVII të digjitalizuara, mund të zbulojmë forma të italishtes së vjetër që shpjegojnë më mirë burimin e huazimit.

Hulumtimi dhe përpunimi filologjik-etimologjik i romanizmave të shqipes së vjetër, në kuadrin e projektit DPEWA, na solli si rezultat një mori huazimesh italiane, një sasi prej rreth 950 njësisish leksikore, nga të cilat rreth 126 dalin për herë të parë te Da Lecce (kundrejt rreth 750 të regjistruara nga Jorgaqi vetëm për 4 autorët më të vjetër katolikë të veriut). Një shqyrtim *ad hoc* i fjalorit të Da Lecces jemi të sigurt se do të nxirrte elemente të tjera të burimit italian. Këto shifra flasin shumë për rëndësinë e ndikimit italian në shqipen e vjetër. Megjithatë, për të fituar një tablo më të qartë e realiste të ndikimit gjuhësor italian në këtë fazë të shqipes, tërësia e huazimeve, mjaft heterogjene nga statusi dhe nga prejardhja e tyre, është e nevojshme t'i nënshtrohet një studimi diferencues sipas aspekteve të ndryshme të kategorizimit të tyre. Brenda caqeve të një artikulli jemi përqendruar në një klasifikim sipas mënyrës së transmetimit të huazimeve, ku dallohen huazime librore ose savante dhe huazime të gjuhës së folur ose huazime popullore. Këtë çështje e pati vënë në dukje Çabej në punimin mbi karakteristikat e huazimeve latine të shqipes, si një çështje e cila nuk ka tërhequr vëmendjen e duhur deri në atë kohë (Çabej 1974: 30).

¹ Shih për proceset e punës dhe sfidat e përpunimit filologjik të leksikut historik të shqipes: Demiraj & Omari 2022: 128-136.

² DFG-Projekt "Digitales Philologisch-Etymologisches Wörterbuch des Altalbanischen" (15.-18. Jh.) <https://www.dpwa.gwi.uni-muenchen.de/>

Huazimet librore

I. Veçimi i huazimeve letrare nga ato të gjuhës së folur, është një procedim aspak i lehtë, sidomos kur është fjala për dallim brendapërbrenda shtresës së italianizmave, ku nuk ndihmojnë shumë ndryshimet fonomorfologjike siç është rasti me dallimet e alotropeve latine nga ato italiane, të tipit *farkë* : *fabrikë*, *fëmijë* : *familje*, *fytyrë* : *faturë*, *kallënduer* : *kalendar*, *ltër*: *altar* etj. Huazimet savante, të quajtura edhe fjalë librash apo kultizma, duhen shqyrtuar rast pas rasti për t'u përcaktuar si të tilla, duke kombinuar kriteret e ndryshme. Një diferencim i kësaj natyre ka munguar deri para disa dekadash edhe në studimin etimologjik të leksikut të italishtes, dhe vetëm në fjalorët etimologjikë më të rinj, si DELI (Dizionario etimologico della lingua italiana) të Manlio Cortelazzo dhe Paolo Zolli (1979-1988) dhe sidomos në Leksikun Etimologjik të Italishtes (LEI) të Max Pfisterit me pasuesit e tij të sotëm Elton Prifti e Wolfgang Schweickard janë arritur rezultate të rëndësishme në studimin dhe dallimin e atyre që quhen "latinizma" në italisht dhe në gjuhët romane në përgjithësi (khs. Ernst 1991: 185).

Për rastin e shqipes së vjetër do të përqendrohemi kryesisht në italianizmat, duke veçuar nga studimi latinizmat e mirëfillta. Nga një shqyrtim nga ky këndvështrim i materialit të italianizmave të përpunuara për DPEWA shkëputëm një numër prej 49 njësisish leksikore që rezultojnë huazime latine. Pjesa e mbetur janë rreth 950 njësi të cilat i janë nënshtruar një analize diferencuese në aspektin e përmendur më lart.

I.1. Si huazime librore në radhë të parë duhen veçuar fjalët e marra drejtpërdrejt nga tekstet italiane që autorët e vjetër kishin si model përkthimi. Këto janë të ashtuquajtura *fjalë të huaja* (*Fremdwörter*, *forestierismi*, *foreignisms*) që janë përdorur për nevoja të çastit dhe nuk kanë përjetuar vazhdimësi në gjuhë. Për të pasur një ide mbi përhapjen e tyre në shqipen e vjetër, është me interes të sjellim një të dhënë nga Jorgaqi (2001: 259), sipas së cilës tek secili nga autorët e vjetër rreth 1/2 e italianizmave janë huazime idiolektore, përkatësisht te Bardhi rreth 1/3. Nga këto lloj huazimesh, për lehtësi numërimi e studimi, kemi veçuar së pari ato që gjenden ekskluzivisht te Buzuku (*hapax legomena*) dhe nuk përmenden më në literaturën e mëpasme dhe as në fjalorët e vjetër. Të tilla janë një numër prej rreth 153 njësisish leksikore, në një total prej rreth 350 njësisish leksikore me burim nga italishtja te Buzuku, i cili zë dhe vendin e parë për sasinë e italianizmave ndër autorët e vjetër të Veriut, dhe jo vetëm në nivel absolut por edhe në raport me numrin më të paktë të faqeve të veprës së tij në krahasim me të autorëve të tjerë të mëvonshëm (Jorgaqi 2001: 269, 251). Por edhe ndër këto huazime ekskluzive është vështirë të dallohen ato që janë marrë për nevoja të çastit nga modeli burimor italian dhe ato që janë ndikime të hyra që më parë në gjuhën e tij ose në gjuhën e elitës klerikale të kohës, përmes ndikimit të letërsisë kishtare.

Në aspektin semantiko-leksikor, huazimet librore, nga vetë përmbajtja fetare-diturore e teksteve të vjetra dhe e modeleve origjinale që u kanë shërbyer për përkthim, i përkasin kryesisht fushës së leksikut abstrakt dhe atij fetar, por ka edhe huazime kulturore, që lidhen me terma konkretë.³

Si huazime që kanë hyrë me rrugë letrare, kemi identifikuar lemat e renditura në vijim, duke u mbështetur edhe në përcaktimet e dhëna nga Çabej në Studimet etimologjike dhe në hyrjen e botimit të Mesharit. Këtu kanë vlerë sidomos kriteret e transkriptimit të fjalëve të burimit roman që përmbajnë grafemat <c> dhe <s>, të cilat kanë vlerë fonologjike të dyfishtë: [c] e [tʃ] dhe [s] e [ʃ]. Kështu, në fjalët e karakterit libror, të marra nga modelet latine a italiane, Çabej në rindërtimin e tekstit kritik e ka transkriptuar shkronjën <c> me <ç>, sipas shqiptimit italian (dhe jo atij venecian me [ts]): *patroçinie, feliçe, soliqitoni* etj., kurse shkronjën <s> me <s> në fjalë që janë të një periudhe më të re dhe dallohen si të tilla edhe nga forma më e plotë që kanë: *abis, balsam, sepelyem* etj.⁴ Numri i këtij grupi fjalësh te Buzuku arrin në 108 njësi leksikore:

abitoj ‘banoj’ < it. *abitare* ‘id.’: BuM 17vb: Bijtë e sherbëtorëvet tuve kanë *me abituom...* (Fili servorum tuorum habitabunt... – Psalm 101/102 29); ***adoratuor** ‘adhurues’ < it. *adoratore*: BuM 53va: e tash anshtë, qi të vërtetë *adoratorë* të adonjënë Atënë ëndë shpirt e ënde e dërejtë. (veri adoratores adorabunt in spiritu et veritate – Gjon. 4 23); **adoroj** ‘adhuroj’ < it. *adorare*: BuM 78vb E u përvunë e *adoruonë* me faqe për dhë. (...et incurvati sunt et adoraverunt – Neh 8 6); **aliment** ‘ushqim’ < it. *alimento* ‘id.’: BuM 53vb: ata tue u ëmbajtonë ën *alimentashit*; **anatemë** < it. *anatema*: BuM 76ra=86ra: *anatema* qi do me thashunë i dani ën Sinëzot; **apetit** < it. *appetito*: BuM 23ra: me dhanë *apetit* korpit tit e të pëlqem; **aromë** < it. *aroma*: BuM 59va=69va: e pështuoll ëndë lincjoj me ato *aromata* (et ligaverunt eum linteis cum aromatibus – Gjon. 19 40); **autore** < it. *autore*: BuM 10rb: O *Autore*, kujtoju ën së shelbuomit sinë (Memento, rerum Conditor, Nostri quod olim corporis – Himn); **autoritat**⁵ < it. vj. *autoritate*, lat. *autoritatem* ‘autoritet, pushtet’: BuM 71rb=81rb: e u dha atyne të mujtonë e *autoritat* përëmbi gjithë dreqënit (dedit

³ Për një ndarje të italianizmave të shqipes së vjetër sipas fushave semantike, shih K. Jorgaqi, *Ndikimi i italishtes në letërsinë e vjetër shqipe*, vep. cit., f. 252-258.

⁴ Çabej është shprehur në këtë drejtim për një numër italianizmash të Buzukut, duke i përcaktuar si huazime librore, të marra drejtpërdrejt nga tekstet origjinale (khs. Çabej SE I-VII s.v., Çabej 1968: 76, 86), si psh. *adoroj, axim, balsam, cimbal, cinamom* (lat.), *cipres* (mund të jetë dhe huazim popullor), *çelebroj, desqaroj, dromedar, feliçe, ëmpaçohem, patroçinie, rivë, santifikoj, sepelaj, soliqitaj, vestë*.

⁵ Sipas Çabejt SE II 111 trajta e përgjithshme *autoritet* është huazim i ri latino-roman, i krijuar duke u mbështetur në huazimet e vjetra popullore më *-tet*, si *pushtët, qytët, shëndët*. Te Buzuku dhe Budi këto lloj neologjizmesh dalin me fundoren *-tat* sipas latinishtes së teksteve, përkatësisht italishtes së vjetër, si p.sh. *divinitat, ereditat, fragjilitat, karitat*.

illis virtutem et potestatem super omnia daemonia – Lk 9 1); **avancoj** ‘tejkaloj’ < it. *avanzare*: BuM 30v67: E paqa e Tinëzot, qi *avancon* o qi mundën gjithë mende (pax Dei exsuperat omnem sensum – Filip. 4 7); **avaricie** ‘kurnacëri’ < it. *avarizia* ‘id.’: BuM 50va: E katnë e pëglanë e gjithë kafshë të pëgana, o *avaricienë* (Fornicatio autem et omnis immunditia aut avaritia... – Efes. 5 3); **axim** ‘bukë e ndorme’ < it. *azzimo* ‘id.’: BuM 64ra: E të parën ditë të *Aximavet* erdhnë dishipujtë (die Azymorum accesserunt discipuli – Mt. 26 17); **balsam** < it. *balsamo*: BuM 11vb: porsi cinamomi e porsi *balsami* qi kã erë të bukurë (Sicut cinnamomum, et balsamum aromatizans odorem dedi – Ekl. 24 20); **çelebroj** ‘festoj’ < it. *celebrare*: BuM 37rb: ato kafshë qi na me të madhe festë festojmë e *çelebrojmë*; **cimbal** (vegël muzikore) < it. *cimbalo* ‘id.’: BuM 40vb: u jam bãm porsi një remb qi bije, o porsi një *cimbalë* për të gëzuom (aut cymbalum tiniens – 1 Kor. 13 1); **cinamom** ‘kanellë’ < lat. *cinnamomum*, it. *cinnamomo* ‘id.’: BuM 11vb: Ëndë pjacat porsi *cinamomi* e porsi *balsami* qi kã erë të bukurë (Sicut cinnamomum et balsamum aromatizans odorem dedi – Ekl. 24 20); **cipres** ‘qiparis’ < it. *cipresso* ‘id.’: BuM 88vb=98vb: e porsi *cipressi* ëndë malt të Sionit (quasi cypressus in monte Sion – Ekl. 24 17); **deliberoj** ‘marr vendim’ < it. *deliberare* ‘id.’: BuM 47vb: ...*deliberoj* me na shëlbom në (...vendos të na shpëtosh – Ester. 4 17), **dezert** ‘shkretëtirë’ < it. *deserto*: BuM 30vb: U jam zani i d njai qi thëret ëndë *dezertit* (Et perrexit in desertum via unius diei – 1 Mbret. 19 4), **deskricion, deskrecion** ‘diskrecion, vetëpërmbytje, masë’ < it. *discrezione* ‘id.’: BuM 49ra=39ra: përvutë ëndë gjithë kafshë, tue pasunë *deskrecion* (et dilecti, viscera misericordiae, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam – Kol 3 12); **despensoj** ‘shlyej, liroj nga diçka’ < it. *dispensare*, ven. *despensar* ‘id.’: BuM 62vb: as mos *despenso* katnë e tyne ën faqejet sote (et peccatum eorum a facie tua non deletur – Jer. 18 23); **desputoj** ‘diskutoj, debatoj’ < ven. *desputare*: BuM 69vb=79vb: E hini Pali ëndë sinagogët, për tre muoj me besë *desputuom* (introgressus autem synagogam cum fiducia loquebatur per tres menses disputans – Vep. Apost. 19 8); **desgracie** ‘fatkeqësi’ < ven. *desgrazia*: BuM 75va=85va: e kÿ kle shtim ëndë të madhe *desgracie* përpara tÿ (... hic diffamatus est apud illum – Lk 16 1); **i divinë** ‘hyjnor’ < it. *divino*: BuM 38rb: tue klenë ushqyem ën sakramentashit *së divina* (ut divinis vegetati sacramentis – Oratio); **divinitat** ‘hyjni’ < it. vj. *divinitate*, lat. *divinitatem* ‘id.’: BuM 73rb=83rb: e ën *divinitatit* sit na me u ëmbushunë; **dromedar** ‘deve’ < it. *dromedario*: BuM 37ra: m.pl.n.b. E shumica e kamillet të të ëmbëlonjënë, e *dromedarëtë* e Dimidjesë e të Efësë (Inundatio camelorum operiet te, dromedarii Madian et Epha – Jes 60 6); **ereditat** ‘trashëgimi’ < it. vj. *ereditate*, lat. *ereditatem*: BuM 11ra: e ëndë pjesët të Zotit tim e ëndë *ereditatit* të tÿ (... et in parte Dei mei hereditas illius – Sir. 24 16); **felice** ‘i lumtur’ < it. *felice*: BuM 12va: adj. tue ëmbetunë përherë Virgjënë, dera *felice* e regjinisë qiellsë (felix coeli porta); **ferie** ‘pushim kishtar’ < it. *feria* ‘id.’: BuM 78ra=88ra: Ungjillë

ecë e vgjaj të katërtënë të diel ëndë Këreshmë *ferienë* e pestë; **fior** ‘lule’ < it. *fiore*: BuM 14va: e *flori* i ranzësë tī kā me votë përmaal (flos de radice eius ascendet – Is 11 1); **fermoj** ‘ndaloj’ < it. *fermare*: BuM 79/1rb: ...kur aj *fermon* erëtë përsipëri... (quando aethera firmabat sursum... – Prv 8 28); **fondament** ‘themel’: BuM 78ra: ...ëndë zemërat tuoj, të fabrikuom me *fondament* ën karitati (...in cordibus vestris in caritate radicati et fundati – Eph 3 17); **fondo** ‘themeloj’: BuM 83/1rb: Zotynë me urtët *fondo*u dhenë (...quando adpendebat fundamenta terrae – Prv 3 19); **forsi** < it. vj. *forsi* ‘ndoshta’: BuM 11ra: kur mënihishnë me furie të tyne kondra nē, *forsi* ujënatë na kishnë përpitë; **fragjilitat** ‘brishtësi’: BuM 11rb: Epna ëndimë, o i mishëriershimi Zot, *fragjilitatit* tinë (ndihmona Zot, në brishtësinë tonë); **gaxofilacio** ‘vendi ku ruheshin thesari dhe dhuratat në tempullin e Jeruzalemit’: BuM 59rb-59va: E këto fjalë i foli Jezu ëndë *gaxofilacio* qi do me thanë tuk banë oferta; **glorifikoj** ‘lëvdoj, himnizoj, thur lavde’ < it. *glorificare*: BuM 32va: Ashtu atëherë të tre porsi për një gojë lëvdonjinë e *glorifikonjinë* Tenëzonë; **glorioj** ‘glorifikoj’ < it. *gloriare*: BuM 9rb: E *glorionë* gjithë ëm Tenëzonë, o ju ën zemëret së dërejtë; **golë** ‘grykësi’ < it. *gola* ‘id.’: BuM 16vb: Psalmus kondra *golësë*; **granë** ‘e kuqe e errët’ < it. *grana* ‘id.’: BuM 57ra: të kuq porsi *grana* në klofshinë, ata të banenë porsi leshi i bardhë (et si fuerint rubra quasi vermiculus, velut lana alba erunt – Is. 1 18); **guloz** ‘grykës’ < it. vj. *gulosio* ‘id.’: BuM 77va: e lakëmī e gjakësi, të dejunë, *guloz*, e shumë të tjera kafshë qi këtyne glasënë (Gal. 5 21); **idol** ‘idhull’ < it. *idolo*: BuM 75vb=85vb: As *idolatë* mos adroni; **irë** ‘zemërim’ < it. *ira*: BuM 16rb mos më kastigo ëndë *irët* tande (neque ira tua corripas me – Ps 6 2); **izop** ‘bimë aromatike’ < it. *issopo*: BuM 17ra: Ti muo të më bekojnsh me *izopt*, e u të dëlirem (asperges me hyssopo – Ps 50 9); **kandeljer** ‘shandan’ < it. *candeliere*: BuM 87rb=107rb: As drita nukë ëndhezëtë ëm u vum ëndenë një mastel, por ëmbë *kandeljert* (ponunt (lucernam) ... super candelabrum – Mt 5 15); **karitat** ‘mëshirë, dashuria për tjetrin’ < it. *carità*, it. vj. *caritate*: BuM 26va: E kush kā të dashunë, kā *karitatnë*; **klemente** ‘i butë, i mëshirshëm’ < it. *clemente*: BuM 16rb: O *klemente*, o e përmishëriershime, o e ambla Virgjëna Mëri (O clemens, o pia, o dulcis Virgo Maria – Salve Regina); **kolpë** ‘faj’ < it. *colpa*: BuM 41va: O Zot, qi ën *kolpet* je offenduom (culpa offenderis – Oratio); **komemoracionë** ‘fjalim përkujtimor, fet. përkujtim i shenjtëve gjatë meshës’ < it. *commemorazione*: BuM 9rb: *Komemoraciona* e gjithë Shenjtet (Festum Omnium Sanctorum); **kompanjoj** ‘shoqëroj’ < it. *accompagnare*, it. vj. *compagnare* (Treccani): BuM 24va: e ti të denjonesh atë me *kompanjuom* ëmbë mishërier të Bagmit shenjtë tat; **konfesor** ‘prift rrëfyes’ < it. *confessore*: BuM 18va: O ju gjithë shenjtëtë Papë e *Konfessorë*, lutī për nē (Sancti Pontifices et Confessores – Litanja); **konfidohem** ‘shpresoj, kam besim’ < it. *confidare*: BuM 9rb: qi aj ëndë d lutunit të Apostojet Pjetrët e Palit, e të tjerëvet Apostoje u *konfiduo*; **konfort** ‘ngushëllim, lehtësim, mbështetje’ < it. *conforto* ‘ngushëllim; lehtësim; nxitje;

mbështetje’: BuM 38ra: o kush konforton ëndë herë *të konfortit* (Sive qui exhortatur, in exhortando – Rom. 12 8); **konfortoj** ‘ngushëlloj’ < it. *confortare* ‘ngushëlloj, inkurajoj, jap zemër, mbështes’: BuM 12rb-12va: o Sion, lëvdo Zotnë tand, përse aj *konfortoi* të ëmbërshelatë e dyeret tuve (quoniam confortavit seras portarum tuarum – Ps 147 13); **konfuzion** ‘turbullim; poshtërim’ < it. *confusione* ‘turbullim, hutim; letr. poshtërim, përbuzje’: BuM 19ra: Klofshinë ëndë shumë *konfuzion* e ëndë ënmnër gjithë ata qi lypnjënë shpirtinë tem (confundantur et revereantur qui quaerunt animam meam – Ps 69 3); **konkë** ‘kungë (e kishës)’ < it. *conca absidale*: BuM 43rb: e vu ëmbë *konkët* përsipëri të klisë (et statuit eum supra pinnaculum templi – Mat. 4 5); **konservoj** ‘ruaj’ < it. *conservare* ‘id.’: BuM 18vb: Ti të denjonesh, zotnë Papë e Apostojet me gjithë ordënit të shenjtesë Klisë ëndë shenjte religjon me ruojtunë e me *konservuom*; **konvertoj** ‘kthej’ < it. *convertire* ‘shndërroj; e bëj dikë të ndërrojë fenë’: BuM 13ra: *Konvertona*, Zot, o i Shelbuomi ynë; **koronoj** ‘kurorëzoi’ < it. *coronare* ‘id.’: BuM 81ra=101ra: e atë ënvishi ëndë kunorët të gloriesë, e atë *koronoi* ëndë anët të vertytsë (et circumcinxit illum zonam gloriae induit illum stolam gloriae et coronavit illum in vasis virtutis – Eccl 45 9); **kordë** ‘litar’ < it. *corda*: BuM 55vb: E bani një bisk ën *kordësh...* (cum fecisset quasi flagellum de funiculis... – Jh 2 12); **krimezin** ‘ngjyrë e kuqe e ndezur’ < it. *cremisino*: BuM 56/1va: Kush anshtë kÿ qi erdh prej Edonit, me petëka ën fëtyret *së krimezinit?* (... venit... tinctis vestibus – Is. 63 1); **kuatro** ‘katër’ < it. *quattro (tempora)* = katër periudhat e agjërimit në Kishën katolike: BuM 22va: E këti kati fëjen aj qi kurajtë *kuatro* temporatë nukë ëngjënon; **luzion** ‘iluzion’ < it. *illusione*: BuM 16vb: Përse pishqitë e mī janë plot kat ën *luzione*, et ën mishit sim s ashtë gjā të shëndoshë. (quoniam lumbi mei impleti sunt inclusionibus et non est sanitas in carne mea – Ps 37 8)⁶; **makullë** ‘njollë’ < it. letr. *macula* ‘njollë, sidomos në kuptim moral’ (Treccani): BuM 11vb: Ëmbas parti ti ëmbete Virgjënë, pā ëndonjë *makullë*; **manjifikoj** ‘i këndoj lavde, madhështoj’ < it. *magnificare* ‘id.’: BuM 20rb: 2.sg.aor. përse ti *manjifikove* gjithë emënë tand (magnificasti super omne nomen tuum – Ps 137 2); **ëmpaçohem** ‘ngatërrohem, përzihem’ < it. *impacciare* variant i *impicciare*, id.‘ (Treccani: <https://www.treccani.it/vocabolario/impacciare/>): BuM 65rb: Mos u *ëmpaço* ënd atë gjak të dërejtë (nihil tibi et iusto illi multa enim... it. Non t’impacciare nelle cose di quel giusto – Mt 27 19); **nard** ‘nard, vaj esencial aromatik’ < it. *nardo*: BuM 12ra: Tue klenë regji ëmbë shkambt të vet, *nardi* em dha erënë e amblë ënde e pëlqyem. (dum esset rex in accubitu suo nardus mea dedit odorem suum – KK 1 11); **ënkulpoj** ‘fajësoj, padis, qortoj’ < it. *inculpare* ose lat. *inculpare* ‘id.’: BuM 57/1rb: i sillidota të ketë ëngranë këtë bukë o të ketë pīm kelqinë e Tinëzot i pādenjë, *të jetë ënkulpuom* ën korpit e ën

⁶ Në këtë kontekst specifik *iluzione* ka kuptimin “vuajtje fizike e shpirtërore”, khs. <https://www.bibleref.com/Psalms/38/Psalm-38-7.html>

gjakut së Tinëzot (itaque quicumque manducaverit panem vel biberit calicem Domini indigne reus erit corporis et sanguinis Domini – 1 Kor 11 27); **obligacione** ‘detyrim’ < it. *obbligazione* ‘id.’: BuM 11ra: Ma atyne qi dahanë ën Sinëzot për të ëndenë *obligacione*, Zotynë kã me i shpëm me bãkëqit (declinantes autem in obligationes adducet Dominus cum operantibus iniquitatem – Ps 124 5); **ofendoj** ‘fyej’ < it. *offendere* ‘id.’: BuM 41va: O Zot, qi ën kolpet je *offenduom*; **ofertë** ‘dhuratë’ < it. *offerta* ‘id.’: BuM 84va: E ata me bãm *ofertë* Tinëzot, [...] një pãr turtuj o dy zogj ën pëllumbash; **onest, onesto** ‘i ndershëm’ < it. *onesto* ‘id.’: BuM 67va: e të shkuomitë taj të jetë të dëlirë e *onesto* ëndër gjindt; BuM 77va: tue klenë *onest* ëndë gjithë sen; **ornoj** ‘zbukuroj’ < it. *ornare* ‘id.’: BuM 9va: Amë ën gjithë hirënash, Mëri, n mishërierje *ornuom*; **oroj** ‘lutem’ < it., lat. *orare* ‘id.’: BuM 9rb: oro për popullit, gojëtareja jonë; **pacient** ‘i durueshëm’ < it. *paziente* ‘id.’: BuM 38ra: Tue klenë *pacient* ënde e këqiat (in tribulatione patientes – Rom. 12 12); **pal** ,çmim, shpërblim për fitoren në një garë: BuM 39va: Vëllazënë, as nukë dini se shumë rjedhënë ëmbë *palit*, ma një e e mer *palinë?* (omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium – 1 Kor 9 24); **paladin**, në kontekstin specifik ‘gjjigant’ < it., ven. *paladino* ‘kalorës; luftëtar, mbrojtës’: BuM 62/1ra: Aty klenë *paladinjtë* me emënë ata qi ën së zanët së shekullit klenë, ën shtati të mëdhenj e qi dinjinë luftënë. (Ibi fuerunt gigantes nominati illi, qui ab initio fuerunt, statura magna, scientes bellum. – Bar 3 26); **part** ‘lindje’ < it. *parto* ‘id.’: BuM 11vb: Ëmbas *parti* ti ëmbete Virgjënë, pã ëndonjë makullë; **parturoj** ‘lind’ < it. *partorire* ‘id.’: BuM 31rb: Hinje se një virgjënë të zanë, e të *parturonjë* një bër... (ecce virgo concipiet et pariet filium – Is 7 14); **patroçinie** ‘mbrojtje, patronazh’ < it. *patrocinio* ‘id.’: BuM 10ra: Defendo popullinë tand, Zot, qi aj ëndë *patroçiniet* t Apostojet Pjetrët e Palit e të tjerëvet Apostoje u besuo; **presë** ‘dyndje njerëzish’ < it. vj. letr. *pressa* ‘id.’: BuM 54va: E kthyenë popullia me të madhe *presë*. (reversus est ergo populus cum festinatione – Dan 13 50); **provedoj** ‘kujdesem, siguroj, ofroj, jap’ < it. *provvedere* ‘id.’: BuM 78vb: Ecëni e ani të majm e pini t amblë, e dërgoni pjesënë atyne qi nukë *kanë proveduom* për vetëhenë... (ite comedite pinguia et bibite mulsum et mittite partes ei qui non praeparavit sibi – Neh 8 10); **proverb** ‘fjalë e urtë’: < it. *proverbio* ‘id.’: BuM 85/1rb: E aj të lypnjë kafshëtë e ënfshehuna e ën *proverbijeshit*... (occulta proverbiorum exquiret...) – Ekl 39 3); **purgoj** ‘dëlir, pastroj’ < it. *purgare* ‘id.’: BuM 62vb: Kur të lae Zotynë qelbësinënë e d bijavet Sionit, e të purgonjë gjaknë e Jeruzalemit (si abluerit Dominus sordem filiarum Sion et sanguinem Hierusalem laverit – Is 4 4), **purifikoj** ‘dëlir, pastroj’ < it. *purificare* ‘id.’: BuM 59va: aj të *purifikonjë* konshientietë tonë (emundabit conscientiam vestram – Hebr 9 14), **refreskoj** ‘freskoj’ < it. *rinfrescare*, ven. *refrescar*: BuM 86rb: Eni gjithë ju qi pësuohtë keq, e u t u *refreskonj* (venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis et ego reficiam vos – Mt 11 28); **remedio** ‘ilaç, rrugëzgjdhje’: ven. *remedio* ‘id.’: BuM 62ra: e ën

dhunëtijet së kësaj gjelle neve na kloftë bām *remedio* për jetë të jetësë (fiat nobis remedium – Oratio); **resushitoj** ‘ringjallem’: it. *resuscitare* ‘id.’: BuM 13vb: përse atë qi meritove ëndë bark tat me bartunë, Aleluja, *resushitoi* si tha (Denn der, den du in deinem Schoß zu tragen verdient hast, Halleluja, ist auferstanden, wie er gesagt hat); **rivë** ‘breg deti’ < it. *riva* ‘id.’: BuM 43va: e u t i kullos ëndë malet të Israelit, ëmbë *rvat* e ëmbë gjithë të abituom të dheut (pascam eas in montibus Israël, in rivis, et in cunctis sedibus terrae – Ez 34 13); **rumor** < it. vj. letr. *rumore* ‘trazirë, kryengritje’: BuM 63vb: E thoshnë: Mos ditë feste, përse mos bane *rumor* ëndë popullit. (dicebant autem non in die festo ne forte tumultus fieret in populo – Mt 26 5); **salute** ‘shpëtim (i shpirtit)’ < it. *salute* ‘id.’: BuM 9va: f.sg.abl.b. Rekordou, o Bāsi i parë, ën *salutet*, porsi ën korpit sinë një tjetërë herë formë more me vertyt tande, tue lëm njëj Virgjëne. (Memento salutis Auctor, quod nostri quondam corporis, ex illibata Virgine nascendo, formam sumpseris – Himn i Offices së vogël të Zonjës), **santifikoj** ‘shenjtëroj’ < it. *santificare* ‘id.’: BuM 56vb: U të *santifikonj* emënitë tem të madhtë (et sanctificabo nomen meum magnum – Ez 36 23); **sepeluj** ‘varros’ < it. *sepellire* ‘id.’: BuM 59va: porsi ish zakoni i Xhudhivet *me sepelyem* (sicut mos Iudaeis est sepelire – Gjon. 19 40); **sincero** ‘i sinqertë’ < it. *sincero*, ven. *sincero* ‘id.’: BuM 82ra: Edhe tÿ, *sincero* shoqi em, të lus (etiam rogo et te germane compar – Phil 4 3), **skorpion** ‘akrep’ < it. *scorpione* ‘id.’: BuM 86rb: Hinje se juve u dhae të mujtunë ju me shkalë gjerpanjë të e *skorpionatë*... (ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes et scorpiones – Lk 10 19); **soliçituj** ‘nxitoj, shpejtuj; shqetësohem’ < it. vj. *sollicitare* ‘nxitoj’: BuM 100rb: O Zot, *soliçitou* muo me më ëndimuom (Domine, ad adiuvandum me festina – Ps 69 2); **spinë** ‘gjemb, ferrë’ < it. *spina* ‘id.’: BuM 40rb-40va: E pjesë rā ëndër *spinat*, e duol përnjëherë ferra me grunët (et aliud cecidit inter spinas et simul exortae spinae – Lk 8 7); **i spirituom** ‘i djemnuar, i pushtuar nga djalli’ < it. *spiritato* ‘id.’: BuM 18rb: E hinje se ish një gruo e *spirituome* qysh tetëmbëdhjetë vjetë (et ecce mulier quae habebat spiritum infirmitatis annis decem et octo – Lk 13 11); **superbje** ‘kryelartësi, mendjemadhësi’ < it. *superbia* ‘id.’: BuM 22ra: I pari kat mortār anshtë *superbja* qi madhështonetë njeri; **temperoj** ‘zbus, moderoj’ < it. *temperare* ‘id.’: BuM 17va: e të pinëtë tem me lot u e *temperonje*... (et potum meum cum fletu misceram – Ps 101 10); **tentator** ‘joshës në mëkat’ < it. *tentatore* ‘id.’: BuM 43rb: E tue votë tek aj *tentatori*, i tha... (et accedens tentator, dixit ei – Mt 4 3); **terremot** ‘tërmet’ < it. *terremoto* ‘id.’: BuM 65vb: si pānë *teremotnë* e ato kafshë qi banishnë, fort i muor ënmnerja... (viso terraemotu – Mt 27 54); **torent** ‘përrua’ < it. *torrente* ‘id.’: BuM 12ra: Ëmb udhë piu ën *torentit* (de torrente in via bibet – Ps 109 7); **trat** ‘çast’ < it. *tratto* ‘vizë; tipar; segment, copë rrugë; çast, grimëherë’: BuM 38va: E atë *trat* kle dëlirunë lepra e tī. (confestim mundata est lepra eius – Mt 8 3); **turboj** ‘turbulloj, hutoj’ < it. *turbare* ‘id.’: BuM 14rb: E ajo tue pasunë gjegjunë këto kafshë, u *turbuo* ëndë këto fjalë të tī (...turbata est in sermone

eius – Lk 1 29); **uman** ‘njerëzor, i njeriut’ < it. *umano* ‘id.’: BuM 10rb: O Autore, [...], qi ën motit së shkuom formë more ëndë korp *uman*; **vendetë** ‘hakmarrje’ < it. *vendetta* ‘id.’: BuM 38va: Muo lësho *vendetënë* (mihi vindictam – Rom. 12 19); **vendikoj** ‘hakmerrem’ < it. *vendicare* ‘id.’: BuM 46vb: përse Zotynë anshtë aj qi *vendikonetë*, e aj kthen gjithëkuj si të ketë bām... (quoniam vindex est Dominus de his omnibus – 1 Thess 4 6); **vestë** ‘rrobë, veshje’ < it. *veste* ‘id.’: BuM 58/1vb: E soldatë banë një kunorë ën drizash e ja vunë përëmbi krye të ti, e i qitnë një *vestë* të kuqe përçark. (et milites plectentes coronam de spinis inposuerunt capiti eius et veste purpurea circumdederunt eum – Gjon 19 2).

Disa nga këto *fjalë të huaja* Buzuku i ka marrë madje direkt nga modeli italian pa ia përshtatur fleksionit të shqipes: *autore*, *ezempio*, *feliçe*, *salute*, *obligacione*, *onesto*, *sincero*, *remedio*.⁷

Një numër jo i paktë italianizmash librorë gjenden përveç Buzukut edhe te një autor tjetër dhe shumë të tjerë përdoren vetëm te një nga autorët pas Buzukut: *akuilon* ‘veri’ (BuM, BoC), *alegori* (BuM, BoC), *alfjer* ‘flamurbajtës’ (BID), *aloe* (BuM, BoC), *amaxonë* (BoC), *aministracione* (BoC), *amit* ‘shami katrore që vë prifti mbi supe gjatë meshës’ (BuR), *ampuletë* ‘ampulë ku ruhet vaji i shenjtë’ (BuR), *anagogji* (BoC), *anale* shm. ‘vjetarë’ (BoC), *analogji* (BoC), *anatomist* (Bog.), *antifënë/antifunë* (BuM, BuR), *antonomazi* (BoC), *apostat* (BoC), *astrolog*, *astrologji* (BoC), *augurie* (BuS), *austrë* ‘jug’ (BuM, BoC), *avizoj* ‘njoftoj’ (BuS), *batister* (LeD), *benefatuer* ‘bamirës’ (LeD), *benefic* (BuR), *çensurë* (BuR), *çinik* ‘cinik’ (BoC), *çaçator* ‘llafazan’ (BID), *çemiter* ‘varrezë’ (BuR), *çenakull* ‘dhomë buke’ (BoC), *çentër* ‘qendër’ (BoC), *çirkustancie* ‘rrethanë’ (BuR), *dalmatikë* ‘tunikë e gjerë e priftit në meshën solemne’ (BuR), *deçembre* ‘dhjetor’ (BoC), *dedikoj* (BID), *diafano* ‘transparent’ (BoC), *diamant* (LeD), *diaspër* ‘një gur i çmuar’ (LeD), *dicionar* ‘fjalor’ (BoC), *dindë* ‘pulë deti, pulë hinde’ (LeD), *dizobediencie* (BuR), *dubitoj* ‘dyshoj’ (BID), *eban* ‘dru i çmuar’ (LeD), *eburnë* ‘fildish’ (BoC), *ekuinoc* (BoC), *element* (BoC), *embrion* (BoC), *emendoj* (BID), *error* (BID), *esod* (BoC), *ezam* ‘provim’ (BuR), *ezempio/ezempie* (BuM, BuR), *fastidie* (BuR), *imagjine* (BuR), *impediment* (BuR), *impedit* (BuR), *improibit* (BuR), *indulgjencë* (BuR) e shumë të tjera.

I.1.1. Ndër këto huazime, që mbas ‘Mesharit’ nuk përmenden më në letërsi e në fjalorë, pra mund të konsiderohen si *huazime të vdekura*, disa janë huazuar përsëri në kohën e sotme (*reborrowing*)⁸ si ndërkombëtarizma, shpesh me forma e kuptime të ndryshme: *benefic*, *celebroj* ‘formalizoj martesën’,

⁷ Përkundrazi, Budi ia përshtat huazimet italiane lakimit të shqipes: *rremedie*, *ezempie*...

⁸ Koncept i përpunuar së pari nga Haugen, *Language* 25, 1950, f. 22; khs. Lafe 1999: 71.

dedikoj, diamant, diskrecion, element, embrion, iluzion, konfuzion, konservoj ‘bëj konserva’; *konvertoj* ‘këmbej monedhë’; *obligacione* (në terminologjinë bankare), *ofendoj, ofertë* (në terminologjinë e ekonomisë tregtare), *pacient* (si substantiv në ligjërimin e mjekësisë), *perfekt* (në trajtë rilatinizuese), *praktikoj* (në trajtë rilatinizuese), *port, proverb, purifikoj, rebelohem, spinë* (në terminologjinë e elektricitetit), *studie* ‘studim’, sot *studio* ‘dhomë pune, atelie’; *temperoj* (në terminologjinë e metalurgjisë e të kimisë) etj. Nga shqipja e vjetër e shek. XVII një numër i madh huazimesh librare u zhdukën nga përdorimi letrar në shekujt e mëvonshëm, kur edhe letërsia e arealit katolik të Veriut pati një periudhë heshtjeje, dhe u huazuan përsëri në kohën e sotme. Një veçori e italianizimeve të shek. XVII është ndikimi fonetik i italishtes në shqiptimin e afrikateve postalveolare, si pasojë e formimit në kolegjet e Italisë Qendrore të shkrimtarëve të këtij shekulli dhe e botimit në Romë të veprave të tyre: *çensurë* (Budi) < it. *censura*; *çerimónie ~ çeremónie* < it. *cerimonia*; *çinik* (Bogdani) < it. *cinico* të cilat janë huazuar përsëri në kohën e sotme të përshtatura me trajtën latine sipas rregullave të drejtshkrimt: *censurë, ceremoní, cinik; dedikoj* (Bardhi) < it. *dedicare*, huazuar përsëri në kohën e sotme; *dicionar* (Bardhi), sot sporadikisht *diksioner* nga frëngjishtja; *dinjitat* < it. vj. *dignitate*, në kohën e sotme huazuar në trajtën *dinjitet* sipas modelit të huazimeve latine më *-tet; ekuinoc* (Bogdani) < it. *equinozio*, sot në trajtë rilatinizuese *ekuinoks* (ose < fr. *équinoxe*); *katarat* (Bogdani) < it. *cataratta* dhe huazimi i ri *katarakt* me trajtë rilatinizuese; *element, embrion, esod* (Bogdani), sot *eksod* me trajtë latinizuese, etj.

I.1.2. Një numër huazimesh të përsëritura kanë hyrë në rrugë letrare por ndeshen gjithashtu në dialekte, të hyra përmes gjuhës së folur. Një rast i tillë është emri *balsam*, në shqipen e vjetër i dëshmuar vetëm te Buzuku, i huazuar përsëri në kohën e sotme, por haset edhe nëpër të folme me trajtën *ballcam* në Gjirokastër (Kristoforidhi FSG 47) dhe *basan* në togfjalëshin terminologjik *lule basani* ‘Hypericum perforatum’, pra kemi të bëjmë me huazim të trefishtë nga italishtja. Nëse konsiderojmë format më të vjetra *bálçëm, bállshëm* të hyra nga latinishtja (Çabej SE II 143v.), fjala është një huazim i shumëfishtë, që, krahas huazimeve të shumta të kësaj tipologjie, flet për një proces huazimi të pandërprerë latino-italian (Çabej 1974: 29v.). Një rast tjetër nga Buzuku është leksema *kordë* ‘litar’, e përdorur vetëm një herë, pas gjase për nevoja të tekstit, e cila është huazuar edhe në rrugë orale si *kordhë* ‘tel violine prej zorre’, *kordhëz* ‘kukurec; delli që shërben për të ngrehur harkun e për të hedhur shigjetën; gjalmë o tërkuzë thurur me zorre shtazësh’, me përhapje të gjerë në gjuhë. Te Da Lecce regjistrohët italianizmi *kalenda* ‘viti i ri’, i cili është huazuar në gjuhën e folur si *këllâna, kullana, kollana* ‘dhoratë Krishtlindjesh’. Huazimi letrar *konsoli* shm. te Bogdani, ndeshet në gjuhën e folur si *kushullë ~ korsull ~ korcull*, sot *konsull*. Emri etnik *lati, -ni* ‘latin; i krishterë katolik’

është huazuar në rrugë letrare (te Bardhi, Bogdani) nga italishtja dhe në një fazë më të hershme nga latinishtja si *lētī* 'latin; italian', me përhapje në gegërishten veriore. Leksema it. *biscotto* është huazuar dy herë, së pari si *bërskot* 'galetë marinari, panis nauticus' (te Bardhi dhe Da Lecce), e së dyti në kohët e reja si *biskotë* me kuptimin modern.

I.1.3. Për shumë nga huazimet e natyrës librore shtrohet edhe problemi i dallimit të italianizmave nga latinizmat, në varësi edhe nga teksti latin apo italian që ka shërbyer si model.⁹ Fjalë librore si *akuilon*, *aloe*, *austrë* 'jug' te Buzuku ose Bogdani mund të jenë marrë si nga një tekst latin ashtu edhe italian, *aromata* shm. te Buzuku është marrë nga latinishtja kishtare por mund të jetë ndikuar edhe nga ven. *aròmato* 'nome generico d'ogni spezieria e profumo' (Boerio 44). Latinishtja kishtare mesjetare duhet të ketë shërbyer si burim edhe për një numër njësisish leksikore kryesisht të sferës së religjionit, si *arkangjel*~*arkangiell*, *artikull* (*i fesë*), emrat abstraktë me {-tat}: *autoritat*, *dinjitat*, *divinitat*, *ereditat*, *fragjilitat*, *karitat*, *kastitat*, *libertat*, *proprietat*, *potestat*, *virgjinitat*, për të cilat vjen në vështrim edhe it. e vjetër *autoritate*, *dignitate* etj., *devocion*, *dëshpëroj*, *dishipullë*: < lat. kishtare *discipulus* ose it. vj. *discipolo*), *kapitull*: < lat. *capitulum* ose it. vj. *capitulo*, *konkë*: < lat. *concha* ose it. *conca* 'conca absidale – kungë e kishës', *corp*, *martir*, *natyrë*, prejardhja latine e së cilës është vënë në pikëpyetje për shkak të ruajtjes së parrëgjuar të zanores së patheksuar (khs. De Vaan 2010: 233, Topalli FEGJSH 1031), por që mund të jetë ruajtur pikërisht për shkak të transmetimit të saj në rrugë letrare; *resushitoj* mund të vijë si nga lat. e vonë kishtare ashtu dhe nga it. *resuscitare*; *reverencie*: < lat. e vonë *reverentia* ose it. vj. *reverenzia*; *sentencie*: < lat. e mesme *sententia* ose it. vj. *sentenzia* etj. Siç e ka vënë në dukje Çabej në përgjithësi për latinizmat e shqipes, ky problem mbetet një nga çështjet parimore të gjuhësisë shqiptare të pazgjdhura deri sot.¹⁰ Për përcaktimin e një statusi gjuhësor të këtij tipi huazimesh në letërsinë e vjetër shqipe, në studimet tona të specializuara është zbatuar koncepti i etimologjisë dyfishe, latino-italiane, të formuluar së pari nga studiuesi rumun Aleksandër Graur.¹¹

Huazimet popullore

II. Grupi tjetër i huazimeve të Buzukut janë huazime që pas gjithë gjasash i përkasin **ligjërimin të folur** të tij si individ, ndoshta brenda një bashkësie të

⁹ Shih më gjerë K. Jorgaqi, *Ndikimi i italishtes në letërsinë e vjetër shqipe*, vep. cit., f. 22-25.

¹⁰ E. Çabej, Karakteristikat e huazimeve latine në gjuhën shqipe, SF, 2, 1974, f. 29.

¹¹ A. Graur, "Etimologie multiplă", *Studii și cercetări lingvistice*, 1, 1950, f. 22-34; E. Çabej, Karakteristikat e huazimeve latine në gjuhën shqipe, art. i cit., f. 29 v.; K. Jorgaqi, *Ndikimi i italishtes në letërsinë e vjetër shqipe*, vep. cit., f. 25.

caktuar bashkëkombasish. Për dallimin e këtyre huazimeve mund të tentohet përvijimi i disa kriterëve për klasifikimin e tyre si huazime të ashtuquajtura “popullore”. Këto kriterë vlejné në përgjithësi për italianizmat e shqipes së vjetër, pra jo vetëm për ato të Buzukut.

II.1. Një kriter për përfshirjen në këtë grup së pari janë huazimet veneciane. Dihet se ndikimi italian mbi shqipen fillon me ardhjen e venecianëve në bregun lindor të Adriatikut, rreth shekujve 13-14, pra ndikimi venecian në gjuhën shqipe është më i vjetri në ndikimet italiane dhe i takon periudhës paraletrare të shqipes. Në ‘Mesharin’ e Buzukut kemi rreth 24 leksema të tilla me karakteristika të qarta fonetike e leksikore veneciane¹², si: *i bandizuom* ‘të nxjerrë jashtë ligjit’ (BuM 13vb) < ven. *bandizar* ‘nxjerr jashtë ligjit, leçis’ (Boerio 61); *bonacë* ‘det i qetë, gjendje qetësie e detit, pa erë e pa lëvizje’ (BuM 49ra=39ra) < ven. *bonazza* (khs. it. *bonaccia*); *desqaroj* ‘sqaroj, shpjegoj’ < ven. *deschiarare* (BuM 52va); *fraxilitat* ‘brishtësi’ (BuM 38vb) (khs. it. *fragilità*), *manacon* (BuM 67rb), *menacon* (BuM 42va) ‘kërcënoj’¹³; khs. it. *minacciare*, me afrikatet alveolare të venecianishtes (/ts/, /dz/) për afrikatet palatoalveolare të italishtes (/dʒ/, /tʃ/); *red* ‘trashëgimtar’ (BuM 55rb) variant venecian i *erede* (Boerio 560); *ënxenjohem* ‘angazhohem, përpiqem’ (BuM 38ra) < ven. *inzegnarse* ‘përpiqem me të gjitha mundësitë, i vihem punës, përvesh mëngët’ (Boerio 354); *fogacë* ‘pogaçe’ (BuM 44vb), < ven. *fogazza*, e dokumentuar te Goldoni: *vender pan per fogazza* (Goldoni 1833: 180) ose te mbiemri *Fogazzaro*, përkundrejt *fugazza* që jep Boerio 290; *kapetanjë* ‘kapiten’ (BuM 65va=75va) < ven. vj. *capitagno*; *karkaç* ‘këllëfi i shigjetave’ (BuM 86ra) < ven. vj. *carchasio* (*uno archo et uno carchasio pleno de freze*, shek. XIV, khs. TLIO, s.v. *carcasso*); *maqe* ‘njollë’ (BuM 20vb), *maqoj* ‘njollosh’ (BuM 56/1vb) < ven. *machia*, *machiare*; *maravejë* ‘mrekulli’ (BuM 37va) < ven. *maravegia* (Boerio 396); *mastel* ‘kovë druri’ (BuM 87/1rb) < ven. *mastela*, *mastelo* ‘kovë druri për të larë rrobat’ (Boerio 404; Çabej SE V 288); *mënestër* ‘supë’ (BuM 60va) < ven. *manestra* (Boerio 395) për it.

¹² Për trajtat veneciane të Buzukut khs. E. Çabej 1968: 33, 76, 86 e passim. Për venecianizmat në gjuhën shqipe të shihet dhe punimi i F. Vicario, “L’influsso lessicale veneto in albanese”, në: *Balkan Archiv n.F.* 17/18, 1992/3, p. 187-232; për tiparet fonologjike të huazimeve khs. f. 192-193. Një tipar dallues i venecianishtes është shqiptimi alveolar (/ts/, /dz/) i afrikateve palatoalveolare të italishtes (/dʒ/, /tʃ/), khs. *bonazza* (Boerio 90) për it. *bonaccia*, *fogazza* (ose *fugazza*, Boerio 290) për it. *focaccia*, *zovene* ‘djalosh’ (Boerio 822) për it. *giovine*, *zudegar* ‘gjykoj’ (Boerio 824) për it. *giudicare*, shqiptim që ka qenë i pranishëm deri në shekullin XIX, khs. https://it.wikipedia.org/wiki/Fonologia_della_lingua_veneta;

https://it.wikipedia.org/wiki/Grafia_veneta_classica

¹³ Përdoret edhe sot në Shkodër *menaçoj*: Ky na *ka menaçu* (E diela shqiptare: Shihemi në gjyq – Zaptuesit përballë “pronarit”, 20 tetor 2024).

minestra; *ost* ‘hanxhi’ (BuM 77ra) < it./ven. *oste*; *ostari* ‘bujtinë’ (BuM 77ra) < ven. *ostaria* (Çabej SE VI 117); *pont* ‘centimetër’ < ven. *ponto* ‘pikë; shenjë; cak; etj.’ (Boerio 522), për it. *punto*; *porteg* ‘hajat’ (BuM 10va) < ven. *portego* (Boerio 527) për it. *portico*; *refreskoj* ‘freskoj; këndell’ (BuM 41va) < ven. *refrescar* (Boerio 562); *segur* ‘i sigurt’ (BuM 12va) < ven. *seguro*; *shponxë* ‘sfungjer’ (BuM 65va) < ven. *sponza*; *viaxë* ‘udhëtim’ (BuM 40ra) < ven. *viazo* për it. *viaggio*; *xil* ‘zambak’ (BuM 79rb) < ven. *zilio* (khs. TLIO s.v. *giglio*, lista e formave, khs. dhe Boerio 811 *ziliato* për *gigliato*). Buzuku përdor edhe italianizma të cilat dokumentohen në italishten e vjetër por nuk kemi dëshmi të mjaftueshme nëse kanë qenë përdorur edhe në venecianishten e vjetër, si *dupjo* që mund të vijë nga një variant i italishtes së vjetër dialektore me /-u-/ të patheksuar në vend të /-o-/, khs. listën e formave në TLIO s.v. *doppio*: *dupio*, *dupla*, *duple*, *dupli*, *duplo*, *duplu*, *duppii*, *duppio*, *duppla*, *duppli*, *dupplu*; ose *sanëp* ‘sinap’ nga it. vj. *sanapa* për it. moderne *senape* (khs. L’olio espresso dai semi di Senapa è dolce, quantunque la *sanapa* sia piccante, *Elementi di chimica rurale del signore Humphry Davy ... tradotti ... Napoli*, 1815, S. 103; khs dhe TLIO s.v. *senape*);

Edhe në këto të dhëna ka raste të diskutueshme, nëse i përkasin njërit grup apo tjetrit, pasi psh. fjala *fragjilitat*, *fraxilitat* del në dy trajta të ndryshme te Buzuku, njërën nga të cilat e kemi përfshirë te huazimet librore, dhe tjetrën te ato popullore. Po kështu variantet *cimbal*, *cinamom*, *cipres*, *deskricion*, *despensoj*, *sincero*, *segur*. Këto variante mund të shpjegohen me faktin se Buzuku është ndikuar në gjuhën e shkruar edhe nga gjuha apo dialekti që dëgjonte më shpesh në jetën e përditshme, dhe ky ishte dialekti venecian.

Nga lista jonë e italianizmave kemi evidentuar një numër prej 77 venecianizmash në shqipën e vjetër, ku përfshihen edhe ato të Mesharit të Buzukut. Në këtë numër nuk kemi përfshirë dy pseudovenecianizma që gjenden në fjalorin e Da Lecces (1702), fjalë me prejardhje veneciane por që kanë hyrë përmes gjuhëve të tjera ndërmjetësuese: *bajloz* (nga turq. osm. *balyos*, *baylos* ‘titull i ambasadorit venecian në Portën e Lartë’, Buflin & Rocchi 2021: 59) dhe ndoshta edhe *barbun* ‘lloj peshku’ që sipas Çabejt (SE II 161) mund të ketë hyrë nga dy burime të ndryshme, në varësi të përhapjes gjeografike: në bregdetin verior direkt nga venecianishtja, në jug përmes greqishtes. Më poshtë regjistrojmë venecianizmat e tjerë që gjenden te Meshari dhe në tekstet mbas tij:

almise ‘vegla, instrumente’ (BoC) nga ven. *armizo* ‘ormeggio, cavo che tien ferma la nave dalla parte di poppa’ (Boerio 44, Çabej SE II 34), *avoj* ‘fildish’ (BoC) < ven. *avolio* (Jorgaqi 2001: 47), *ballë* ‘top, gjyle’ (BoC, LeD) < ven. *bala* (Boerio 56); *ballkon* (BID, BoC, LeD) < ven. *balcon* (Boerio 58; Tagliavini AD 77), *baticë* (BoC, LeD) < ven. *bataizza* (Çabej SE II 183), *bocë* ‘shishe’ (LeD) < ven. *bozza* (Miklosich AF II 6 etj.); *botë* ‘goditje’ (BoC, LeD) < ven. *bota* (Boerio 94, Çabej SE II 296); *brakesha* ‘pantallona të gjera të

bardha' (LeD) < ven. *braghessa* (Çabej SE II 299); *burillë, burilë, bulirë, buljerë* etj. (BoC, LeD) < ven. *barila* 'vazo druri të bëra me dërrasa si një fuçi, me kapacitet zakonisht prej gjashtë kovash' (Boerio 65, Çabej SE II 364); *caf, saf* 'bandit' (BuM, BID) < ven. *zafo* 'roje, xhandar' ose it. vj. *zaffo* 'truproje; vrasës' (Çabej SE III 4); *celadë* 'helmetë' (BuM *callatë*, BID *qallatë*, BoC *celadë*, LeD *salatë, qelatë*, CuA *qelatë*) < ven. *celada* (Çabej SE III 7); *copë* < ven. *zopa* 'plis dheu; copë toke' (Boerio 821, Tagliavini AD 291); *cunk, xunkth* (LeD) < ven. *zunco* (Çabej SE VII 277); *despjek* (BuM, LeD) 'inat, kokëfortësi' < ven. *despeto* (Çabej SE III 248); *fëdigë* 'mundim' (BuM, BuD, BID, BoC, LeD, CuA, CaB) < ven. *fadiga* (Miklosich AF I 24 etj.); *fortunë* 'furtunë, stuhi' (BuM, BID, BoC, LeD, CuA) < it. vj., ven. *fortuna di mare, fortuna di vento* (TLIO s.v. *fortuna*); *fustë* 'galerë e vogël' (BID, LeD) me origjinë veneciane (Treccani); *gajuf* 'bjerraditës' (LeD) < ven. *gajufo* në një dokument venecian të 1238 (Cassese 2009: 184vv.); *gradelë* 'zgarë' (LeD) < ven. *gradella* (Treccani); *kalamar* 'shishe boje' (BuR) < it., ven. *calamaro*; *kanavetë* 'arkë e vogël druri' (LeD) < ven. *caneveta* (Meyer EWA 173); *gardinal, gardhinall* 'kardinal' (BuR, BID, BoC, LeD, CuA, CaB) < ven. *gardenal* (Boerio 500); *karrikë* (BID) < ven. *carega*, pop. *cariega* (Boerio 137); *kokolë* 'bërthamë ulliri' (LeD) < ven. *coccola* 'kokërr' (Vicario 1992/3: 205); *kurtjelë* 'thikë' (BoC) < ven. *cortela* (Çabej SE V 179); *kusi* 'tenxhere' (BID, BoC, LeD, BeK, KaP) < ven. *cusina* (Meyer EWA 217); *kuzhinë* (LeD) < ven. *cusina* (Çabej SE V 186); *lincuo, lincjoll* (BuM) 'çarçaf' < ven. *linzòl, linçiol*; *lexon* (LeD) < ven. *lezer* (Meyer EWA 239 etj.); *lëmshënë* 'lëmshë' (BuM, BuD, BID, BoC, LeD, CuA) < ven. *lemosina* (Boerio 365); *librari* 'bibliotekë' (BoC) < it. vj., ven. *libraria* 'bibliotekë' (Boerio 369); *masarë-të* 'enë, sendet e shtëpisë' (BID) < ven. *massaria* (Boerio 403); *navëgon* 'lundron' (BuR) < ven. *navegar* (Jorgaqi 2001: 134); *patërshanë, patërzanë* 'heshtë' (BID, BoC, LeD) < ven. *partesana* (Çabej SE VI 157, Jorgaqi 2001: 145); *pinjoll* 'filiz' (BoC, LeD) < ven. *pignol* (Çabej SE VI 230); *pupë* 'pjesa e pasme e anijes' (BID, LeD) < ven. *pupa* (Boerio 540); *razënoj* 'arsyetoj' (BID, LeD) < ven. *rasonar* (Boerio 554); *renegoj* 'mohoj fenë' (BuM, BuD, LeD, CuA) < ven. *renegar* (Çabej SE VI 286); *responoj* 'përgjigjem' (BuM, BuD, BID, LeD, CuA) < ven. *respondere* (edhe lat. *respondere*, it. vj. *respondere*); *respostë* 'përgjigje' (BuM, LeD) < ven. *resposta* (Çabej 1968: 33); *rrufë* (BID, LeD, KaP) < ven. *rufa* 'ndyrësi' (Meyer EWA 370 etj.); *rrugë* (BuR, BoC, LeD) < ven. *ruga* 'rrugicë' (Meyer EWA 376 etj.); *i strupjuom, i strupijuem* 'gjytyrym, sakat' (BuM, BoC) < ven. *strupiato*, me mbaresën e mbiemrave prejpjesorë të shqipes; *shkollë* (BuS, BID, BoC, LeD, CuA) < ven. *scola* (Meyer EWA 387); *tramontanë* 'tramundanë, erë e veriut' (BoC, LeD) < ven., it. *tramontana* (Çabej SE VII 129); *tratë* 'rrjetë e madhe peshkimi' (LeD) < ven. *trata* (Çabej SE VII 129). Statistikat e Brunilda Dashit japin një përqindje

prej 10% të venecianizmave në italianizmat e shqipes së vjetër të shekujve 16-17 (Dashi 2013: 20).

II.1.1. Huazimet veneciane shpesh herë paraqesin edhe probleme dallimi nga huazimet italiane të vjetra apo latine. Madje, siç e ka vënë në dukje H. Haarmann, dallimi midis latinizmave dhe venecianizmave është më i vështirë sesa dallimi mes formave italiane e veneciane, duke pasur parasysh vështirësinë për identifikimin e prejardhjes së tingullit *sh* (Haarmann 1977: 318). Disa huazime nuk mund të përcaktohen qartë si venecianizma për shkak të një fonetizmi devijues që paraqesin në raport me modelin italian/venecian. Në këtë ndërlëkim na vjen në ndihmë shpesh herë kriteri i përhapjes gjeografike të fjalës në shqipe. Kështu *dulfino* (BID), *dulfi* (gegërishte veriore), *dyllyft* (LeD) mund të jetë marrë si nga lat. e mesme *delphinus*, it. vj. (shek. 13-14) *dalfino*, *delfino* ashtu edhe nga ven. *dolfìn* (Boerio 243; TLIO s.v. *delfino*), megjithatë varianti venecian *dolfìn* vjen në vështrim si për shkak të ngjyimit më të mbyllur të zanores së pathekse ashtu edhe për shkak të përhapjes gjeografike në gegërishten veriore (trajta e sotme *delfin* e gjuhës standarde është huazim i përsëritur kulturor); *faqell* ‘turban’ (LeD), sipas Meyerit nga ven. *faziol*, *fazzuol*, *faciol* (Boerio 258, 264) ‘shami ose cohë prej liri; mantel prej liri etj.’, por për shkak të devijimit në ngjyrimin e zanores në rrokjen fundore është vënë në diskutim nga studiuesit. Shpjegimet që jepen në fjalorin Treccani online për fjalën *fazzolo* ‘shami qafe ose koke; copë e gjerë pëlhure në formë katrore; shall koke që mbanin gratë veneciane në shek. 16’, si fjalë e formuar në arealin venecian, nga lat. mesjetare *faciolum* < lat. e vonë *faciale* (< *facies* ‘faqe’), të shpien te ven. *faciol* si burim i drejtpërdrejtë i fjalës, e jo nga lat. e mesme *faciolum*, edhe për shkak të përhapjes krahinore të kufizuar në geg. veriore. Prejardhja e *shestë* ‘compasso; piano, misura’ nga it. *sesto*, *sesta* ‘id.’ (Treccani) u vu në pikëpyetje për shkak të ndërrimit /s/:/sh/ që mendohej se ka prekur huazimet latine dhe jo ato italiane (Thumb 1909: 10v.). Tashmë e dimë që nga Helbigu (1903: 74vv.; 100) se ndërrimi /s/:/sh/ ka prekur po ashtu edhe huazimet më të vjetra italiane, por dihet edhe se /s/-ja veneciane shqiptohet disi e palatalizuar (Tagliavini AD 33), prandaj Çabej (SE VII 51) anon, edhe për arsye të gjeografisë dialektore të fjalës, të kufizuar në geg. veriore, nga një ndikim venecian më shumë sesa të italishtes së vjetër. I njëjti kriter i përhapjes gjeografike vjen në vështrim edhe për raste të tjera huazimesh të diskutueshme, si *kurtjelë*, nga it. *coltello* apo lat. *cultellum*, për të cilin Çabej (SE V 179f.) zgjedh ven. *cortela* edhe për shkak të përhapjes gjeografike në Shqipërinë e Veriut, apo për huazimin *shkollë*, prejardhjen veneciane të së cilës e mbështesin përhapja dialektore pas gjase në zanafillë në geg. veriore (në toskërisht ka qenë në përdorim greqizmi *skoli*) si dhe arsye kulturore-historike.

Huazime popullore duhen konsideruar edhe ato fjalë që shfaqin ndikime dialektore të italishtes, si *gjinipero*, *gjeniper* ‘dëllinjë’ te Buzuku, nga it.

ginepro 'id.': BuM 44vb: e aty e muor gjumi përëndenë *gjeniperit* (et obdormivit in umbra iuniperi – 1 Mbret III 19: 5); BuM 44vb: E erdh e ëndenj përëndenë një lis *gjinipero* (et sederet subter unam iuniperum – 1 Mbret 19 4). Trajta e Buzukut duket të jenë ndikuar nga format gjegjëse të dialekteve qendrore të italishtes së vjetër *çenepero*, *çineparo*, *gineparo* etj. (khs. TLIO s.v. *ginepro*).

II.2. Një tjetër kriter që mund të zbatohet për të veçuar huazimet e gjuhës së folur, janë ato që quhen *huazime intime*, sipas konceptit të Bloomfield-it (Bloomfield 1935: 461). Këto janë huazime që vijnë si pasojë e dygjuhësisë së folësve të gjuhës më pak prestigjioze, që jetojnë në të njëjtën hapësirë me gjuhën huazuese, e cila është gjuha dominante kulturalisht, politikisht dhe ekonomikisht. Huazimet intime përfshijnë fusha semantike më të gjera sesa ato të *huazimeve kulturore* që lidhen me marrjen (importimin) e një risie kulturore (Bloomfield 1935: 445 vv.) dhe përfshijnë edhe elemente funksionale ose fjalë gramatikore, si ndajfolje, mbiemra etj. Te Buzuku gjenden një numër fjalësh të tilla, që nuk janë huazime kulturore, si *fashë* < it. *fascio* 'tufë'; *fī*, *-ni* 'fund; qëllim'; *fior* 'lule'; *fond* 'fund'; *maganjë* nga it. *magagna* 'difekt, e metë', që është një fjalë e gjuhës bisedore, joformale, prandaj duhet të jetë huazim nga gjuha e folur; *mulë* 'mushkë'; *pin* 'pishë'; ose janë elemente funksionale: *ajme* (pasth.), *dupjo*, *epur* (përdorur 6 herë në tekst), *fermo* 'i qëndrueshëm' (BuM 40va: ma nukë jesënë *fermo*); *opur* 'ose'; *pur* 'edhe; megjithatë, gjithsesi'; *i segurë* (me mende të *segūra*), po edhe *segur*: ata me klenë *segūr* 'të sigurt' < ven. *seguro*; *voluntjera* 'me gjithë qejf' etj.

Ky bilinguizëm i përparuar dhe prania imponuese e italianizmave përkth. venecianizmave te Buzuku, qofshin ndikime letrare apo të gjuhës së folur, konfirmojnë konkluzionin e Çabejt për lidhjet e ngushta të autorit me jetën e kulturën veneciane dhe ndoshta një qëndrim të tij mjaft të gjatë në ato anë (Çabej 1968: 33), dhe i japin një mbështetje edhe hipotezës së prof. Lucia Nadin që Buzuku mund të ketë qenë pjesëtar i komunitetit shqiptar në Venecie, madje një famullitar françeskan i kuvendit të Shën Jobit, dhe veprën e tij e shkroi për përdorim dhe dobi të atij komuniteti (Nadin 2012: 231-271).

II.3. Huazimet popullore dallohen si të tilla edhe nga ndryshimet fonologjike e semantike që kanë pësuar në krahasim me modelin e gjuhës dhënëse, nga prania e varianteve fonologjike e morfologjike në hapësirë e në kohë, si dhe nga një derivacion i pasur. Këto veçori lidhen edhe me një vjetërsi të huazimit. Një fjalë si *cār* 'çelik' e Da Lecces, nga it. dial. (kal.) *azzaru* (Lambertz IJ II 16, KZ 53 283; Çabej SE II 10), me rënien e rrokjes së patheksuar, flet për huazim të marrë në rrugë popullore dhe për njëfarë vjetërsie të huazimit. Në raport me huazimin individual të Buzukut *adoroj*, trajta *adhëroj* e përhapur në gegërishten e vjetër në shek. XVII, më vonë, në shek. XIX *adhroj*, *avroj*, sot *adhuroj*, me labializim të ë-së paratheksore,

paraqet ndryshime fonologjike që flasin për një huazim përhapur në gjuhën e folur, fillimisht të hyrë në gjuhën kishtare nga latinishtja mesjetare dhe më pas nën ndikimin e vazhdueshëm të italishtes në gjuhën kishtare. Ky tip huazimi mund të konsiderohet si *gjysmëdituror*. Fjala e leksikut detar *angurrë* (BID), *angur* (LeD), me ndryshimet formale që përmban në krahasim me trajtën e sotme *ankorë*, të përdorur sporadikisht në përkthime, mund të klasifikohet si fjalë e gurrës popullore, ndoshta veneciane, duke pasur parasysh edhe ndikimin venecian në fushën e detarisë. Përhapja e kufizuar dialektore në geg. veriore flet në të mirë të huazimit italian ndaj atij latin, format origjinale të të cilave dalin njësoj fonetikut. Një italianizëm që pësuar ka ndryshime formale e semantike në rrjedhë të kohës është huazimi kulturor *arkivol*, nga it. *archivolto*, te Bogdani shm. *arkivojet*, i cili ka marrë kuptimin ‘arkëmort’, kuptim i cili është zhvilluar përmes kuptimit të ndërmjetëm “përmendore varri” (Çabej SE II 79). Megjithëse në origjinë fjala është marrë në rrugë librore, zhvillimi semantik flet për transmetim gojor të fjalës. Për huazim “popullor” te leksema *bocë* e Da Lecces flet jo vetëm trajta e saj veneciane (< ven. *bozza*), por edhe prania e saj dialektore në geg. e Shqipërisë së Mesme të Tiranës me kuptimin ‘fuçi e vogël’ (Kristoforidhi 53). Një huazim kulturor i shqipes së vjetër që shfaq vijimësi në ndonjë dialekt të shqipes, me shumë gjasë është një huazim i hyrë përmes ligjërimit të folur, qoftë edhe atij kishtar. I tillë është rasti i termit në origjinë kishtar *baldakī*, -ni te Budi, i cili haset edhe në rrethinat e Krujës me kuptimin ‘tendë’ (Çabej SE II 602). Romanizmi *diluv* ka hyrë së pari në gjuhën e shkrimit për të dhënë lat. *diluvium*, it. *diluvio* të shkrimeve biblike dhe që këtej u përhap edhe në gjuhën e folur si *dëlhudh* (BID) me shndërrimin e frikatives labiale në dentale që haset shpesh në huazimet popullore: *ajovimë*: *ajodhimë*, *vespër*: *dhespër*, *vjoli*: *dhjoli* etj. (Çabej SE III 189). *Despjek*, *dispjek* nga it. *dispetto*, ven. *despeto* përmbajnë edhe shndërrimin e shpeshtë dialektor *t* > *k* (*tërmek* < *tërmet*, *Ferik* < *Ferit*). Folja *divënoj* ‘parashikoj të ardhmen, profetizoj’ paraqitet në variante të shumta fonomorfologjike në shqipen e vjetër: *ndivënoj*, *divënej*, *ndivënej*, *ndëvënej*, *divinoj* dhe ka krijuar një numër të madh derivatesh: *divënyem* (të) ‘parashikim i së ardhmes’, *dëvënatës*, *divënyes* ‘fallxhor, profet’, *ndëvënesë* ~ *ndivënesë* ‘profeci’, të cilat në dialekte kanë pësuar shndërrime të mëtejshme fonologjike, edhe semantike, psh. *dimnej* ‘truej tue përmendë dreqin’ me asimilim *vn* : *m*, *divnac* ‘fallxhor, shortar’, *divnace* ‘fallxhore, shortare’ etj. (Çabej SE III 253). Fjala është një huazim i vjetër në të cilin kanë ndikuar disa modele italiane: *indovinare*, *indivinare*, *divinare* ‘parashikoj me aftësi magjike, parathem, parandiej, gjej me intuitë’ (fjalë diturore), pra mund të jetë huazim me etimologji dy apo trefishe, fillimisht i hyrë përmes gjuhës kishtare, më pas përhapur në gjuhën e folur në arealin verior. *Navë* është një huazim i fushës së detarisë i shqipes së vjetër, i cili është përdorur në gegërishten veriperëndimore të bregdetit nga Ulqini në breg të Bunës (Çabej SE VI 10). Folja *ngadhënjej*, *gadhënjej* ‘fitoj mbi dikë,

mposht' përmban ndryshime fonologjike dhe semantike ndaj modelit it. *guadagnare* 'fitoj, përfitoj' dhe ka formuar një çerdhe të pasur fjalëformuese. Emri abstrakt *tradhëmend* (< it. *tradimento*) te Buzuku duhet të jetë huazim i gjuhës së folur, i hyrë që më parë në gjuhë për shkak të ndryshimeve fonologjike që ka pësuar, dhe që ka vijuar në të folmen e Shkodrës me një zhvendosje semantike si *tradhmend* 'befasi'; ndf. 'papritur': "mbandej *tradhmend*, tûrijt në gjas t'lugatit, // krejt zëmren në krahnuer i a ngrîn udhtarit" (L. Shantoja). Në raport me këtë huazim, trajta *tradiment* ,tradhti; mashtrim, ligësi' e Budit duket huazim letrar, i përshtatur për nevoja të tekstit. Emri etnik *tudheshk*, shm. *tudheshqitë* 'gjerman' i Bardhit dhe Bogdanit ka vazhdimësi në të folmet e geg. veriperëndimore dhe me ndryshimet formale që ka pësuar rezulton huazim popullor nga it. vj. *todesco*.

Një fjalëformim të pasur në shqipen e vjetër kanë krijuar fjalë si *barkë*: *barkëtar*, *barkëzë*; *caf*: *cafni*; *copë*: *copëzë*, *copëtoj*; *debëloj* 'deboloj, dobësoj': *i debëluem*, *të debëluem* (e.asnj.), *debëlim*, *debëlueshim*; *i denjë*: *të denjë-të* (e.asnj.), *i denjshëm*, *denjshëm*, *i padenjë*, *të padenjë-të* (e.asnj.), *denjoj*; *dëshpëlqen*: *të dëshpëlqyem*, *dëshpëlqim*; *dëshpëron*: *i dëshpëryem*, *të dëshpëryem*, *dëshpërim*, *dëshpërueshim*; *disqaroj/desqaroj* 'sqaroj': *i disqaruem*, *të disqaruem-it* (e.asnj.), *disqarues*, *disqarim*; *divënoj/divënej*: *të divënyem-it* (e.asnj.), *dëvënatës*, *divënyes*, *ndëvënesë* ~ *ndivënesë*; *dragoman* 'përkthyes': *dragomani* 'përkthim, interpretim'; *duroj*: *të duruem-it* (e.asnj.), *i durueshim*, *durueshim*, *durim*, *durues*, *të paduruem-it* (e.asnj.), *i paduruem*, *i padurueshim*, *padurim*; *fabrikoj*: *i fabrikuem*, *të fabrikuem-it* (e.asnj.); *festë*: *feston*, *i festuem*, *festueshëm*, *festues*; *fëdigë*: *fëdig*, *fëdigëtar*, *fëtigëzë*, *i fëdigshëm*, *fëdigshëm*, *fëdigues*, *i fëdigunë*; *fitoj*: *të fituem*, *fitim*, *fitues*, *sfitoj*; *forcë*: *forcon*, *i forcuem*, *të forcuar*, *forcim*, *i paforcuem*; *formë*: *formon*, *i formuem*, *formëzë*; *i fortë*: *të fortë-të* (mb.asnj.), *fortshim*; *furi*: *i furishim*; *gënjej*: *i gënjyem*, *të gënjyem-itë* (e.asnj.), *gënjim*, *gënjyes*, *gënjyeshim*, *gënjeshtër* e shumë të tjera.

Mbyllje

Në përfundim të këtij klasifikimi ajo që vihet re është se këto dy klasa leksikore nuk ndahen dot në mënyrë të prerë; ato formojnë një tërësi ku modeli i gjuhës së kultivuar ushtron presion mbi gjuhën popullore (gjuhën e folur / vernakulare) dhe anasjelltas. Megjithatë, një llogaritje, qoftë edhe subjektive, e raportit mes huazimeve diturore e huazimeve popullore nga italishtja na jep një statistikë të tillë: nga një numër i përgjithshëm prej 950 italianizmash, 232 rezultojnë huazime popullore dhe 718 të tjerat i përkasin grupit të huazimeve diturore a librore, shumë prej të cilave janë idiolektale ose të përdorura një herë të vetme për nevoja të hartimit të tekstit, ndërsa shumë të tjera mbetën me përdorim të kufizuar në shqipen e vjetër. Ato u tretën së bashku me rënien e

kulturës dhe të shkrimtarisë në rrethanat e vështira të historisë shqiptare të fundshekullit XVII, siç ishte disfata e Koalicionit perëndimor në luftë me Perandorinë Osmane dhe pasojat e saj në përndjekjen e klerit katolik, largimin e besimtarëve dhe kalimin e tyre në islam (“giuha jonë qi me dijet dvuer ende fjalëtë” – Bogdani, Të primitë XVI).

Bibliografi

1. Burime

- Boerio, Giuseppe. 1856. *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia
- Çabej, Eqrem (ed.). 1968. “*Meshari*” i Gjon Buzukut (1555). Botim kritik. Punuar nga Eqrem Çabej. Pjesa I: Hytje dhe transliterim; Pjesa II: Faksimile dhe transkribim fonetik. Tiranë – [BuM]
- Demiraj, Bardhyl. 2006. *Gjon P. Nikollë Kazazi dhe 'Doktrina' e tij*. Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës. Prishtinë – [CaB]
- _____. 2008. *Dictionarium latino-epiroticum per R. D. Franciscum Blanchum, (Romae 1635)*. Botim kritik dhe konkordanca leksikore. Shkodër – [BID]
- _____. *Concili Provinciale o Cuvendi j Arbenit (Romae 1706)*. Botim kritik. Shkodër – [CuA]
- _____. 2019. Kodiku Beratas – Ο Μπερατινός κώδικας (me një botim kritik të pjesës shqip të përgatitur nga Bardhyl Demiraj), ASHSH. Tiranë – [BeK]
- _____. 2024. “Fjalësi shqip në fjalorin trigjuhësh të Kavaliotit, në: *Kulturë e shkrimit shqip me alfabet greqisht (Shekujt XV/XVI – XIX)*. Akademia e Shkencave e Shqipërisë. Tiranë, f. 127-290 – [KaP]
- Gurga, Gëzim (ed.). 2009. *Àt Francesco Maria da Lecce O.F.M.: Dittionario Italiano-Albanese (1702)*. Botim kritik me hyrje dhe fjalësin shqip. Shkodër – [LeD]
- Omari, Anila (ed.). 2005. *Pjetër Bogdani. Cuneus Prophetarum (Çeta e Profetëve)*. Botim kritik. Tiranë – [BoC]
- Qendro, Thoma. 2013. *Fjalor i shqipes së Gjon Buzukut*. Tiranë: Shoqëria biblike ndërkonfesionale e Shqipërisë.
- Svane, Gunnar (ed.). 1985. *Pjetër Budi. Dottrina christiana (1618). With a transcription into modern orthography and a*

- concordance* (= Sprog og Mennesker 9), Institut for Lingvistik, Aarhus Universitet. Århus – [BuD]
- _____. 1986a. *Pjetër Budi. Rituale Romanum (1621). With a transcription into modern orthography and a concordance* (= Sprog og Mennesker 11), Institut for Lingvistik, Aarhus Universitet. Århus – [BuR]
- _____. 1986b. *Pjetër Budi. Speculum Confessionis (1621). With a transcription into modern orthography and a concordance* (= Sprog og Mennesker 13), Institut for Lingvistik, Aarhus Universitet. Århus - [BuS]
- TLIO *Tesoro della Lingua Italiana delle Origini*. Pubblicazione periodica online – prima pubblicazione 1997 –, Istituto del CNR. Firenze
- VULGATE. The Holy Bible In Latin Language With Douay-Rheims English Translation (<https://vulgate.org/>)

2. Literaturë e cituar

- Bloomfield, Leonard. 1935. *Language*. London: Allen & Unwin.
- Cassese, Michele. 2009. *Espulsione, assimilazione, tolleranza. Chiesa, Stati del Nord Italia e minoranze religiose*. Trieste: EUT (Edizioni Università di Trieste).
- Çabej, Eqrem. 1968. *Hyrje në: "Meshari" i Gjon Buzukut (1955)*. Botim kritik. Pjesa I.
- _____. 1974. Karakteristikat e huazimeve latine të gjuhës shqipe. Në: *Studime Filologjike*, nr. 2, 13-54.
- _____. *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, vëll. I-VII. Tiranë 1976-2014 – [SE]
- Dashi, Brunilda. 2013. *Italianismi nella lingua albanese*. Università di Roma "La Sapienza". Roma: Edizioni Nuova Cultura.
- _____. 2016. Il contributo lessicale di Francesco Maria da Lecce alla lingua albanese tra tradizione e innovazione. Në: *Spunti di ricerca per un mondo che cambia. Studi in onore di Emanuele Paratore*. A cura di Luca Romagnoli. Vol. II. Edigeo. Roma, f. 909-936.
- Demiraj, Bardhyl & Omari, Anila. 2022. Leksiku historik i gjuhës shqipe (shek. XV-XVIII) në fokusin e përpunimit filologjik - etimologjik bashkëkohor. Në: *Akte të Kuvendit*

- Ndërkombëtar të Studimeve Albanologjike*, II. Tiranë: ASHSH, ASHAK. 125-153.
- Di Giovine, Paolo. 2008. Un millennio di storia linguistica albanese: l'influsso lessicale della lingua italiana. Në: *L'Italia Dialettale*, LXIX, 107-139.
- Ernst, Gerhard. 1991. "Latinismen des Italienischen in DELI und LEI". Në: *Linguistica*, 31(1). Ljubljana. 185-200.
- Graur, Alexandru. 1950. Etimologie multiplă. Në: *Studii și cercetări lingvistice*, 1, 22-34.
- Haarmann, Harald. 1977. Die Problematik der Abgrenzung des lateinischen Elements vom romanischen im albanischen Wortschatz. Në: *Akten des internationalen albanologischen Kolloquiums, Innsbruck 1972 zum Gedächtnis an Norbert Jokl*. Innsbruck. 313-319.
- Haugen, Einar. 1950. The Analysis of Linguistic Borrowing. *Language*, 26, 2, 210-231.
- Helbig, Robert. 1903. *Die italienischen Elemente im Albanesischen*. Leipzig.
- Jorgaqi, Kristina. 1992. Sprovë për identifikimin e huazimeve leksikore italiane në shqipen e sotme. Në: *Studime Filologjike*, nr. 1-4, 55-66.
- . 1995a. Italianizma të shqipes standarde si ballkanizma. Në: *Studime Filologjike*, 1-4, 69-76.
- . 1995b. Huazimet italiane në shqipen e '500 nën dritën e Mesharit të Buzukut. Në: *Seminari XVII Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare*. Tiranë. 493-501.
- . 1995c. *Huazimet leksikore italiane në shqipen e sotme letrare, tezë doktorate paraqitur pranë Institutit të Gjuhësisë e të Letërsisë të Akademisë së Shkencave të Shqipërisë*, Tiranë.
- . 1996. Mbi përshtatjen fonetike të huazimeve italiane në shqipen standarde. Në: *Studime Filologjike*, 1-4, 121-134.
- . 1997a. Rreth përshtatjes morfologjike të huazimeve italiane në shqipen standarde. Në: *Studime Filologjike*, 1-4, 111-128.
- . 1997b. Contributo allo studio dei prestiti lessicali italiani nell'albanese. Në: *Studi di lessicografia italiana*, XIV, 413-425.
- . 1998. Mbi integrimin leksiko-semantik të italianizmave në shqipen standarde. Në: *Studime Filologjike*, 1-2, 85-102.

- . 2000. Italian lexical influence on modern Albanian. A Balkan comparative survey. Në: *Zeitschrift für Balkanologie*, 36, 2, 143-157.
- . 2001. *Ndikimi i italishtes në letërsinë e vjetër shqipe (XVI-XVII)*. Tiranë: Toena.
- Lafe, Genc. 1998/9. Der italienische Einfluss auf das Albanische. Erster Teil: Allgemeine Erörterungen. Në: *Ponto-Baltica* 8-9, 47-172.
- . 2000. Der italienische Einfluss auf das Albanische. Zweiter Teil: Wörterbuch der Italianismen im Albanischen. In: *Ponto-Baltica* 10, 31-120.
- . 2018. Nuovi spunti per la definizione degli italianismi nell'albanese. Në: *Matteo Mandalà dhe albanologjia sot* (në 60-vjetorin e lindjes), përg. nga F. Altimari, G. Gurga, Sh. Sinani. Tiranë: Fast Print. 259-272.
- . 2020. Mbi ripërcaktimin e italianizmave në gjuhën shqipe. Në: *Studimet albanistike në Itali/Albanistic studies in Italy/Gli studi albanistici in Italia*. Prishtinë: ASHAK. 383-406.
- Landi, Addolorata. 1991. Italianismi nella lingua albanese contemporanea. Në: *L'italiano allo specchio, Atti del I Convegno della SILFI*, a cura di L. Coveri. Torino: Rosenberg e Sellier, II: 93-105.
- . 1992. Elementi veneti in albanese. Në: *Studi di linguistica albanese*. Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane. 119-138.
- Nadin, Lucia. 2012. *Shqipëria e rigjetur / Albania ritrovata. Recupero di presenze albanesi nella cultura e nell'arte del Cinquecento veneto*. Tiranë: Onufri.
- Tagliavini, Carlo. 1937. *L'albanese di Dalmazia. Contributi alla conoscenza del dialetto ghegho di Borgo Erizzo presso Zara*. Firenze. – [AD]
- Thumb, Albert. 1909. "Altgriechische Elemente des Albanesischen". Në: *Indogermanische Forschungen* 26, 1-20.
- Vicario, Federico. 1992/3. L'influsso lessicale veneto in albanese. Në: *Balkan Archiv n.F.* 17/18, 187-232.

SUMMARY

**Classification of Italianisms in Old Albanian (16th-17th centuries):
Learned vs. Vernacular Loanwords**

The paper discusses the significant influence of Italian loanwords on the Albanian language, particularly in relation to Old Albanian from the 16th and 17th centuries. It focuses on classifying loanwords based on their mode of transmission, distinguishing between literary or learned loanwords and vernacular loanwords derived from spoken language.

Recent studies have identified almost 6,000 Italian loanwords, including both historical and contemporary entries.

Until the 1990s, there was a gap in systematic studies on Italianisms, partly due to linguistic purism in Albanian linguistics post-World War II. However, recent research, particularly from scholars like Jorgaqi, Lafe, and Dashi, as well as contributions from Landi, Vicario, and Di Giovine has renewed interest in this area. Studies have focused on 16th- and 17th-century Albanian texts, utilizing historical lexicons and concordances.

New technologies have greatly aided diachronic studies of Albanian, facilitating critical editions of ancient texts and electronic concordances. Projects such as the DPEWA (Digitales Philologisch-Etymologisches Wörterbuch des Altalbanischen (15.-18. Jh.)) at the University of Munich have advanced this field of research by also examining the geographical distribution of lexemes in Albanian dialects. This provides valuable insight into the origin of Romanisms.

The DPEWA project identified around 950 Italianisms in Old Albanian, with 126 documented for the first time. However, the set of loanwords is heterogeneous in terms of status and origin and therefore requires more precise classification. This paper classifies these loanwords based on their mode of transmission, distinguishing between learned and vernacular loanwords. Çabej had already highlighted this distinction in his study of Latinisms in Albanian as an issue that had not received adequate attention until then.

First of all, among learned borrowings, it is necessary to distinguish the terms that were borrowed directly from Italian texts which served as models for translation. These are the so-called "foreign words" used momentarily without continuity. The Buzuku Missal, for instance, contains 350 Italianisms, with around 113 being literary in origin. After the Buzuku Missal, many of these borrowings disappeared, but many of them reappear in modern times as *reborrowings*, often in the form of internationalisms and with new meanings.

For many learned loanwords, it is necessary to distinguish between Italianisms and Latinisms depending on the model text. These cases of 'double etymology', as described by Alexandru Graur, still represent an open problem in Albanian linguistics today.

As distinct from learned borrowings or cultisms, there are borrowings that have entered the language through spoken use. This paper attempts to outline some useful classification criteria in order to distinguish these borrowings. Vernacular loanwords, influenced by spoken language, are primarily Venetian in origin, dating back to the 13th-14th centuries. Examples include *almise* 'tools' < ven. *armizo*; *avoj* < ven. *avolio* 'ivory'; *baticë* < ven. *bataizza*; *fëdigë* < ven. *fadiga*; *kurtjelë* 'knife' < ven. *cortela*; *kusi* 'pot' < ven. *cusina*; *lexon* 'read' < ven. *lezer*; *rrufë* 'catarrh' < ven. *rufa*; *rrugë* < ven. *ruga*; *tratë* 'trawl' < ven. *trata*. Other criteria for distinguishing vernacular loanwords include "intimate borrowings" from everyday bilingualism, as seen in the Buzuku Missal with terms like *fashë*, *fior*, *mulë*, *maganjë* 'defect', as well as functional elements such as adverbs, conjunctions and interjections. A fundamental criterion for identifying loanwords are phonological and semantic changes, and the presence of formal variants over time and across space, as well as their incorporation into derivational systems.

The text concludes that, although learned and vernacular loanwords are interconnected and cannot be clearly distinguished from one another, it is estimated that of the 950 Italianisms, 232 belong to the vernacular category and 718 to the learned category. Many of these loanwords declined amid the cultural and literary setbacks of the late 17th century, resulting from the political and social circumstances of this difficult period in Albanian history.